
ROVINSKI O JEZIKU CRNOGORACA

Mirjana Manojlović

In this article the author analyses linguistic research of Russian scientist P. A. Rovinski from all perspectives, as well as different fields of his interest and his special contribution to the exploration of historical and philological specificities of Montenegro. Special emphasis is thus put on mostly disappeared old folk terms, local speech and influences of foreign languages.

Ime Pavla Rovinskog je neraskidivo vezano za prošlost Crne Gore u posljednjoj četvrtini XIX i na početku XX vijeka. On je uspješno spojio prethodna znanja o Crnoj Gori i svoje istraživanje i uspio da stvori izuzetno naučno djelo u kojem se prepliće više naučnih disciplina. Dakle, u pitanju je i za danas nezamisliva dubina i širina interesovanja koja se kretala od različitih istorijsko-arheoloških problema i širih geografskih prikaza do originalnog pristupa društvenim temama. Naime, ruski naučnik je narod stavio u centar svojih istraživanja i u skladu sa njihovim uticajem i ulogom u narodnom životu proučavao druge pojave kao što su politika, vlast, prosvjeta, religija. Međutim, Rovinski je dao doprinos proučavanju

jednog od najvažnijih aspekata narodnog života – jeziku.¹ Dovoljno je reći da je to istorijski izvor koji je pouzdan izraz društvenih promjena. Ipak, istraživanje Pavla Apolonovića do danas ne nailazi na interesovanje filologa iako nudi kompleksne podatke o razvoju jezika. Njihov značaj je utoliko veći jer je zbog ubrzanog procesa modernizacije to bila posljednja šansa da se uhvati duh starih vremena. Zato ćemo se posvetiti detaljnijoj analizi negativnih i pozitivnih strana njegovog istraživanja.

Kod Rovinskog je ponekad dolazila do izražaja nesposobnost da kao stranac uđe u prirodu jezika. Tako je ruski filolog i slavista imao problem pri prevođenju na ruski jezik jotovanog „e“, pa je uglavnom stavljao „be“ umjesto „e“, a ponekad je ostavljao samo „e“ jer se u ruskom jeziku ono uglavnom meko izgovara: Suteska umjesto Sutъeska.² Rovinski ne poznaje srpsku politoniju – silazne i uzlazne akcente jer se u ruskom jeziku koristi samo silazni akcenat (uzlazni samo u upitnim izrazima). On ponekad označava riječi ruskim akcenatskim znakom i pogrešno ih akcentuje: u glagolima pečemo, pletemo akcenat je na prvom, umjesto na drugom slogu. Govoreći o slovu „jat“ primjere navodi vjerovatno iz narodne poezije. Pavel Apolonovič pravi greške kada ne razlikuje kratko i dugo „jat“. Na primjer, njemu je isto zapjevati i zapijevati. Poznato je da je u prvom slučaju značenje početak radnje pjevanja, a u drugom naricanje.³

¹ Ovaj članak je dio mog magistarskog rada „Pavle Rovinski i Crna Gora“ odbranjenog na Filozofskom fakultetu u Nikšiću juna 2015. godine.

² P. A. Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, Izdavački centar, Cetinje 1993–1994, T. I, 12.

³ Drago Ćupić, „Kako je Rovinski izučavao jezik Crnogoraca“, *Zbornik radova sa naučnog skupa CANU*, 16. decembar 2006, Pavle Rovinski i Crna Gora, Podgorica 2009, 182–183.

Uvažavajući podjelu Vuka Karadžića Rovinski prenosi da je jezik kojim se govori u Crnoj Gori poseban govor južnog srpskog štokavskog narječja.⁴ On daje podatke o sada već zaboravljenim specifičnostima lokalnih dijalekata. Tako je sačuvao od zaborava neke jezičke specifičnosti u Pivi, nastale pod uticajem Dubrovnika i Konavala, a odnose se na izraze *greb* i *greblje*.⁵ Rovinski primjećuje da većina Crnogoraca koristi u riječima jotovanje ije. Međutim, kod Vasojevića i Kuča toga nema jer često koriste samo glas „e“, a ikavština se koristi kod muhamedanaca u Zeti, posebno u Podgorici, čak postoje pomeni da to i rade pravoslavni. Karakteristična je upotreba ili neupotreba glasa „l“ poslije usnenih suglasnika „b“, „v“, „m“, „p“ koji su umekšani jotom (sakupjati robje, Župjani, ljubjaše, kopje, strpjenje). Takav govor se javljao u Pješivcima, Bjelopavličima, djelimično u okolini Nikšića i malo u Katunskoj nahiji, ali bez postojanosti. Ruski naučnik je zabilježio i određene nedosljednosti u jotovanju.⁶

Kada je riječ o jeziku Kuča, zanimljivo je zapažanje Erdeljanovića da oni govore veoma brzo i sa neobičnim naglašavanjem tako da se riječi slivaju jedna u drugu i nenaviknutom uhu je teško razabrati smisao.⁷

Govoreći o mjerenju vremena Rovinski nabraja sledeće narodne izraze: posedoba – po ova doba, do sada, lani – prošle godine, preko ili onomlani – treće godine, taun ili taunlani – četvrte godine i taunonomlani, u odnosu na dane slično: onomad, onomadne, prekojučer i onoveče, taundan i taunvečer –

⁴ P. A. Rovinski, n. d. T. III, 933.

⁵ D. Ćupić, „Kako je Rovinski izučavao jezik Crnogoraca“, ...185.

⁶ P. A. Rovinski, n. d. T. III, 643–646.

⁷ Jovan Erdeljanović, „Kuči, pleme u Crnoj Gori“, u: „Naselja srpskih zemalja“, knjiga 4, *Srpski etnografski zbornik*, knjiga VIII, Beograd 1907, sa sajta www.poreklo.rs

nakjuče i zajučer (Piva), šalapaundan – prije četiri dana. U Katunskoj nahiji ne govori se lani i prekolani nego prošle i pretprošle godine, a za sledeću godinu dogodine.⁸

Ruski naučnik nas upoznaje sa načinom davanja imena. Imena se daju uglavnom po pravoslavnim trebnicima, sa izuzetkom nekih imena iz srpskog kalendara: Milutin, Dragutin, Dušan, Milena, Milica i dr. Od crkvenih imena najviše se koriste Andrej, Vasilije, Vit, Gavriilo, Georgije, Dimitrije, Jefimije, Zaharije, Ilija, Lazar, Luka, Marko, Mihailo, Mojsije, Nikola, Petar, Sava, Stefan, Hristofor i dr. Neka crkvena su rijetka kao imena, ali su ostala kao osnova prezimena: Martinovići i Martinići od Martin, Bogdanovići, Filipovići, Gligorovići, a neka imena su isključivo monaška kao: Gerasim, Nikodim, Romil, Pahomij, Rufim. Od ženskih imena on nabraja neka iščezla (Bela, Benja, Beša, Bistra, Blažija, Doža, Igrana, Jara, Jaska, Ješna), neka koja se i danas koriste (Gordana, Bojana, Danica, Zagorka, Zlata, Mileva, Milena, Mira, Neda), ali ne pravi razliku između njih i nadimaka (Čuma, Čupa, Šagra, Šajka, Šunja, Šuta). Rovinski ne zaboravlja da pomene ni davanje muslimanskih imena.⁹

Pavel Apolonovič je sastavio mali rječnik koji sadrži 66 odrednica i 260 pododrednica i ne sadrži najveći broj leksičkih jedinica iz njegovog djela o Crnoj Gori. To navodi na zaključak da je rječnik rađen nezavisno od djela. Neke riječi koje nijesu uvrštene u rječnik su na primjer: vampir, globa, domišljan, maća, pazar, požmiren, ponor, rukostavnik, uletjeti, unijeti. Obrada leksike je jednostrana: data su značenja, ali najčešće nema mjesta odakle je uzeta, gdje je zabilježena ta riječ ili njena odrednica, nema gramatičke obrade po vrstama riječi – imenskim ili pridjevskim.¹⁰ Rovinski je u pismu Pipinu, svom drugu i filologu,

⁸ P. A. Rovinski, n. d. T. III, 666.

⁹ *Isto*, 699–700.

¹⁰ Drago Ćupić, „Pavle Rovinski i crnogorska leksika“, *Rusko-crnogorske*

rekao da ima već više od 400 novih riječi u odnosu na rječnik Vuka Karadžića. Međutim, ipak ih je samo 100, dok je Petar Lavrov izbrojao 616 novih i 150 riječi sa dopunama.¹¹ Očigledno pod uticajem Vuka Karadžića odnosno *Srpskog rečnika*, Rovinski unosi neke posebne karakteristike leksičkog ambijenta. Tako navodi: ime mitskog čudovišta na Skadarskom jezeru – aškrat; badalj – čičak; čkalj - insekt, bazrdan – trgovac. On ponekad pogriješi značenje ili ga traži u narodnom govoru. Tako riječ balaban objašnjava kao škrt do besmisla dok se ta riječ zapravo upotrebljava u značenju nezalica, glupak, tvrdoglava, praznoglava, budalasta osoba, ovan, beslovesno stvorenje. Rovinski navodi primjer upotrebe nekih riječi iz narodnog govora: „Ja imam merak, da te gledam.“ Takođe, ponekad navede gdje se koristi ta riječ: balteza, bezbeli, daskal (Vas.). Značaj ovog rječnika je što je to prvi dijalekatski rječnik sa ovog područja i svojevrsna dopuna *Srpskog rečnika* iz Crne Gore.¹²

Za proučavanje jezika iz doba Rovinskog značajna su obraćanja sudskim instancama i knjazu Nikoli. Pošto nije bilo obrazovanih advokata i pravnika, stranke su same sastavljale svoje podneske sažeto, jasno, bez prilaganja dokaza, ali čistim narodnim jezikom, pa se tako mogu naći autentični izrazi iz narodnog jezika i konkretnih životnih situacija.¹³

Utvrđena je određena veza odnosno uticaj između stvaralaštva Rovinskog i djela Sima Matavulja. Simo Matavulj je, naime,

naučne veze u minulom i našem vremenu, radovi sa naučnog skupa CANU 6-7. oktobra 2009, Podgorica 2012, 124.

¹¹ Svetlana O. Vjalova, „Crna Gora u neobjavljenim pismima P. A. Rovinskog A. N. Pipinu“, u zborniku *P. A. Rovinski (1831-1916) i južnoslovenske zemlje*, sa naučnog skupa 3–4. oktobra 1991, CNB Đurđe Crnojević, Cetinje 1992, 106-107.

¹² Drago Ćupić, „Pavle Rovinski i crnogorska leksika“, ...125.

¹³ Dragan Radinović, „Uvod“ u: Nikola P. Rajković, *Crnogorski sudovi, isprave 1879–1899*, CID, Podgorica 1998, 6.

boravio u Crnoj Gori 1881–1889. i poznao je Rovinskog. Smatra se da je etnološko istraživanje koje je vršio Rovinski uticalo na neka njegova djela (tekstovi *Čevrljino zločinstvo*, *Uspomene sa Skadarskog jezera*, roman *Uskok* i pripovijetka *Zduhač*).¹⁴ Miloš Starovlah ukazuje na izuzetan literarni značaj djela Rovinskog i predlaže mogućnost njegovog korišćenja u nastavi jezika.¹⁵

Jezičko istraživanje Rovinskog je posebno bitno zbog praćenja stranih uticaja: turskog, italijanskog, albanskog jezika, pa i grčkog preko vizantijske kulture. On se bavio i sličnostima između ruskog i srpskog jezika. Pored svakodnevnih riječi koje su nastale u toku zajedničkog života svih Slovena u prapostojbini (majka, brat, sestra, otac, zemlja, voda, hljeb) ruski naučnik se bavio i dijalekatskim sličnostima u Bjelorusiji i Ukrajini. Navodi primjere iz kojih se može zaključiti da su ranije u upotrebi bile mnoge slovenske riječi koje danas mi ne poznajemo.¹⁶

Rovinski ukazuje na sličnost u mnogim crtama između Albanaca i Crnogoraca „koji nijesu ni u kakvom srodstvu. Ta se sličnost ogleda u pjesmi, karakteru, načinu života i u običajima, i to ne samo u opštim crtama već u pojedinostima, što jasno ukazuje na postojeću međusobnu tijesnu vezu i na njihov uzajamni uticaj.“ Na zajednički život ukazuju albanski nazivi mjesta u Crnoj Gori, imena lica u starim dokumentima, iste karakterne crte, plemenski i rodovski način života, sličnosti u uređenju, uslovima stanovanja, načinu života koji se odvija između zemljoradnje i

¹⁴ Ljiljana Pajović-Dujović, „Intertekstualne veze književnosti i etnografije“, radovi sa naučnog skupa CANU 6. i 7. oktobra 2009, *Rusko-crnogorske naučne veze u minulom i našem vremenu*, Podgorica 2012, 312–313.

¹⁵ Miloš Starovlah, „Crnogorske škole u djelu Pavla Rovinskog“, Zbornik radova sa naučnog skupa CANU, 16. decembar 2006, *Pavle Rovinski i Crna Gora*, Podgorica 2009, 187.

¹⁶ P. A. Rovinski, n. d. tom III, 687–694.

stočarstva (život na katunima). Mnogo toga se može objasniti istim uslovima terena i istim stepenom kulture, ali je među njima dolazilo i do miješanja. Tako se zna da su Bjelopavlići, Vasojevići i Kući iz Dukađina, gdje danas nema nijednog Slovena, a ni albanskih plemena Gaša i Krastenića. U Albaniji postoje predanja o porijeklu plemena Hoti, Trepči, Kastrati koji su navodno iz Crne Gore, a srijeće se i predanje o Balšićima, gospodarima Zete. Rovinski navodi sličnosti u običajima, vjerovanjima, dobrim i lošim predznacima. Tako Badnje večer i Albanci i Crnogorci provode pored vatre položivši na nju drvo posebno posječeno za tu priliku, koje se kasnije do kraja spaljuje na Novu godinu. Na poklade i jedni i drugi idu maskirani (prosto, narodski, a ne sa maskama kao u Evropi). Na isti način se praznuje Đurđevdan. Postoji sličnost i kod svadbenog običaja, kada se mladoj prije ulaska u kuću daje muško dijete i ona ga u rukama obrne tri puta, poljubi i vrati njegovima. Na isti način se sklapa pobratimstvo i kumstvo, a Albanci za pobratimstvo koriste prilagođeni slovenski naziv probatinia. Isti je običaj davanja utočišta, dogovor o miru (vjera, besa), krvna osveta i običaj izmirenja. I kod Albanaca postoje vjerovanja u vile, vještice, divove, vukodlake i nečastive sa istim nazivima kao u Crnoj Gori. Utorak se na obje strane smatra teškim danom. Loše je prvi put u proljeće zorom čuti kukavicu. Zmija koja živi u kući se smatra njenim pokroviteljem. Kad se gradi kuća obavezno je zaklati neku životinju, a po predanju prinošene su i ljudske žrtve. Iste su mitske priče kao ona o đavolu prikovanom lancem za stijenu, priča o tome kako je đavo stvorio vuka i dr. Albanci su preuzeli slovenske riječi: zakoni, poveye (povelje), buyar (gospodar, velikaš), domacchin (bogat čovjek, domaćin), vajvoda (vojvoda), gjobare (globar, činovnik koji naplaćuje globu).¹⁷ Jovan Erdeljanović je smatrao da je albanizacija Kuća proistekla

¹⁷ *Isto*, 7–8.

iz ženidbe Albankama koje najčešće nijesu znale nijednu riječ srpskog, pa su djeci i predjelima oko sebe davali albanska imena, dok su muževi pričali sa njima albanski da bi im olakšali. Zato se albanske pozajmice odnose uglavnom na geografske nazive i lična imena.¹⁸

Iako Rovinski ne pominje grčki (vizantijski) jezički uticaj po riječima koje on uzima iz narodnog života moguće je zapaziti i takvu vezu i to na nivou Balkana. Danas je „teško utvrditi da li se radi samo o jezičkoj pozajmici tj. samo o nazivima za predmete i pojmove koji su balkanski Sloveni već mogli imati i poznavati, ili se radi o preuzimanju elemenata iz grčke ili stare balkanske kulture, pa ujedno i grčkih naziva za njih.“¹⁹ Naročito je veliki broj pozajmica gdje je dolazilo do simbioze grčkog i slovenskog življa (djelovi Makedonije i Bugarske): talas, teme, žalo, krevet, tronj, (posebno tron), dikela, kiljer – čiler, stomna, pita, pirostija. Neka grčka vjerovanja su preuzimana ili su modifikovala neka naša, a bilo je preuzimanja i folklornih motiva. Tako je kod istočnih balkanskih Slovena, pod grčkim uticajem, modifikovano vjerovanje u orisnice (suđenice) i neke demone: stije – vodeni demoni u Makedoniji i stuha – zduhač (poludemon i demon kod zapadnih balkanskih Slovena). Do danas u pravoslavnim crkvama balkanskih Slovena ustanove i crkvena terminologija su uveliko grčko-vizantijske, od crkvenog služitelja klisare do patrijarha.²⁰ Tu su i pojedini nazivi za činovnike, kanon – zakon, pravilo, manastirska sela naseljena seljacima su prnjavor. U Bosni je 15 naselja sa takvim imenom, od kojih je jedna varoš.²¹ Vizantijskog je porijekla i

¹⁸ J. Erdeljanović, n. d. 265–266.

¹⁹ Milenko Filipović, *Neki elementi vizantijskog porekla kod balkanskih Slovena*, BALKANICA II, Beograd 1971, 349.

²⁰ *Isto*, 350.

²¹ *Isto*, 352–353.

ustanova prćije: „ono što nevjesta donese od pokretnih i nepokretnih dobara, pa i novca, kao svoj doprinos u bračnu zajednicu, a tako se zove onda i lična imovina žene i njene porodice u zadruzi, inače osobina, osopština, osobac.“ Ta ustanova se dobro očuvala i u krajevima koji su najprije oslobođeni od vizantijske vlasti. Termin miraz, arapskog porijekla, je potisnuo ovaj izraz.²²

Kovaljevski je smatrao da jezik Crnogoraca „bez ikakve sumnje predstavlja čisto i neiskvareno srpsko narječje. Međutim, jezik Srba je iskvaren mnoštvom stranih riječi, posebno turskih, dok je jezik Crne Gore sačuvao svoju prvobitnu ljepotu, kao i sam njen karakter. Samo nekoliko stranih riječi, italijanskih i turskih, uneseno je sa stranim predmetima, za koje nije bilo moguće naći srpska imenovanja.“²³ Rovinski se uglavnom slaže sa ovim mišljenjem posebno se osvrnuvši na strane uticaje. Tako on kaže da se turski jezički uticaj najviše osjeća u Pivi, Drobncijcima, Banjanima i Vasojevićima gdje su duže vladali Turci. Italijanski uticaj je jak u pograničnim krajevima sa Bokom zbog Mletačke republike. Zanimljivo je poređenje stranih uticaja u Srbiji i Crnoj Gori. Tako se u Srbiji koriste njemačke riječi: birtaš, kelner, štumadlja, plajvajs, šlajpik, švercovanje, a u Crnoj Gori italijanske: lokander, kamarjer i kamarjera, lapis, tobolac, kontribanda. Rovinski zapaža da postoji upotreba stranih riječi kod prostih ljudi koji pretjerivanjem žele da pokažu da nijesu prosti. Neke riječi su ušle u narodni jezik i pjesmu: denjati, valjati, durati, kufin (međa, granica), krepati, pirun, pogača, pofermati, priforcati, pršut, kastradina, salamur, skaline (stepenice).²⁴ Međutim, sve te riječi su prilagođene i ponekad je teško odrediti pravo značenje. Rovinski je, dakle,

²² *Isto*, 355.

²³ Jegor Kovaljevski, *Crna Gora i slovenske zemlje*, CID Podgorica, 1999, 17.

²⁴ P. A. Rovinski, n. d. tom III, 694–698.

pažnju obratio najviše na italijanski uticaj odnosno govorne pozajmice Stare Crne Gore, prvenstveno Katunske nahije. Zato je, kao dopunu, dobro navesti neke riječi turskog porijekla koje su u prvim decenijama XX vijeka korišćene na bivšem hercegovačkom području, pa čak do Drugog svjetskog rata: džam, pendžer, džada, ćikara, ćenifa, simsija, beli, bezbeli, dajbetom, akšam, čaršija i dr.²⁵ Moramo dodati i neke današnje riječi koje svjedoče o dubokoj ukorijenjenosti turcizama: sat, saksija, džep, kula, čarapa, kašika, makaze, pare, sokak, šećer, jastuk, komšija, jogurt, šal, peškir. Svima je poznat izraz „Dotjerati cara do duvara“ (tj. zida), stariji izraz odžak (za ognjište), ajvan (za stoku, domaće životinje), ćitap (knjiga) i dr. Jezičke pozajmice su dokaz istorijskog i kulturnog bogatstva Crne Gore i dugujemo ruskom naučniku zahvalnost što je skrenuo pažnju na mogućnost daljih istraživanja u ovom pravcu.

Dakle, Rovinski je dao doprinos istoriji jezika. S obzirom da je bio stranac, prvenstveno Sloven i Rus, uz to i slovenski filolog, posvetio je veću pažnju korelaciji slovenskih jezika, a porijeklo ga je ponekad ometalo da shvati pravo značenje riječi. Ipak, on je autor rječnika sa velikim brojem dijalekatskih specifičnosti koje bi bile korisne za filološka istraživanja. Zamjerka je u nesistematičnom, nepotpunom i sporadičnom nabranjanju primjera i generalizaciji iz kojeg ne prosiće jezičko jedinstvo svih oblasti Crne Gore sa svojim lokalnim osobinama. Šteta što je manju pažnju posvetio uticaju drugih jezika jer bi to bila lijepa istorijsko-etnografska veza. Ipak, ovo polje njegovog rada, svakako, zaslužuje veću pažnju. Nadamo se da će se, 100 godina od smrti velikog ruskog naučnika, naći povod za detaljnije bavljenje njegovom naučnom djelatnošću.

²⁵ Obrad Višnjić, *Golija i Golijani*, prilozi za monografiju plemena, Trebinje 1987, 144.